

Pensionering en pensioenfondsen in Europa

► *Mateo Alaluf*

De noodtoestand is vandaag in alle landen van de Europese Unie (EU) afgekondigd: men zal moeten hervormen om de systemen van onze oude-dagsvoorziening te moderniseren. De Europese Raad van Laken in december 2001 heeft besloten om de pensioenen te onderwerpen aan een "open coördinatiemethode", wat neerkomt op het instellen van een procedure om de pensioenregimes te hervormen. De richting van de hervormingen werd duidelijk door de staatshoofden en regeringsleiders vastgelegd: het bevorderen van het kapitalisatiestelsel ten nadele van het repartitiestelsel. In maart 2002 bepleitte de Europese Raad te Barcelona om met ingang van 2010 de gemiddelde effectieve pensioenleeftijd met vijf jaar te verlengen. De Raad van Ministers van Financiën (Ecofin), die in Sevilla in juni 2002 samenkwam, sprak zich uit voor "een algemene hervorming van de pensioenstelsels, opdat ze op de lange termijn betaalbaar zouden blijven in samenhang met de veroudering van de bevolking".

Minder repartitie en meer pensioenfondsen

Deze standpunten met betrekking tot de pensioenen moet men plaatsen in het kader van het dogma over de vermindering van de openbare uitgaven. In de concurrentieslag die de landen leveren om kapitaal aan te trekken, betekent een gunstige verhouding "staatsuitgaven/BBP" een concurrentievoordeel. Echter, de pensioenen zijn goed voor 12 procent van het BBP van de EU, wat neerkomt op de helft van de socialezekerheidsuitgaven. Aldus liggen niet alleen de financieringste-

korten en het niveau van de staatsuitgaven in hun geheel onder vuur, maar ook hun samenstellende delen. Het is op die manier dat het "Europese bestuur" via de "open coördinatiemethode" vooral de pensioenstelsels onder druk zet, terwijl de sociale zekerheid nochtans een materie van nationale bevoegdheid is gebleven.

Daar in het voorkomende geval de tekorten in het pensioenstelsel gering zijn en in de meeste landen, zoals in België, onbestaande zijn, ofwel in enkele landen de pensioenstelsels zelfs een overschot vertonen, volstaat het budgettaire argument niet om de "hervorming" te rechtvaardigen. Alleen door te wijzen op het argument van de vergrijzing van de bevolking kan men de toekomstige pensioenuitgaven inroepen om restrictieve maatregelen in deze te nemen.

De demografische projecties waarop de "deskundigen" van de OESO en van de EU zich baseren, zijn nochtans niet nieuw. De hypothesen waarop ze zich baseren zijn op zijn minst betwistbaar. Hoewel de demografische ontwikkelingen in de naoorlogse periode bij voorbeeld erg sterk bepaald werden door migratiestromen, maken deze projecties hiervan toch abstractie. De tendensen in de toekomstige bevolkingsgroei zijn reeds lang als broos bekend. Het is dus niet het demografisch argument dat belangrijk is, maar wel het gebruik ervan door onder andere de OESO om een gericht offensief te lanceren tegen het repartitiestelsel en het promoten van het bij voorkeur geprivatiseerde kapitalisatiestelsel.

Dat betekent dat het hervormen van de oudedagsvoorziening aan de ene kant neerkomt op het beperken van de hoogte van de pensioenen van het repartitiestelsel, en aan de andere kant op het verlengen van de actieve beroepsloopbaan. Daarna zal de weg vrij zijn om pensioenstelsels gebaseerd op kapitaalfondsen te promoten. Deze laatste zullen aantrekkelijker worden naarmate het pensioenbedrag uitgekeerd door het "wettelijk" repartitiestelsel minder hoog wordt. De modernisering komt er aldus op neer dat naast het repartitiestelsel gebaseerd op het loon, een voorgefinancierd professioneel stelsel ontstaat.

De bevordering van het kapitalisatiestelsel kan enkel ten koste van het repartitiestelsel gaan, daar de bevordering van de uit spaargelden vóórgefinancierde pensioenen enkel mogelijk zijn als de wettelijke pensioenen uit het repartitiestelsel laag worden gehouden. Of met andere woorden: het offensief tegen het repartitiestelsel vormt de voorwaarde voor het ontwikkelen van het kapitalisatiestelsel. Het lijkt erop alsof de invoering van het kapitalisatiestelsel door de vorming van pensioenfondsen, het uiteindelijke doel is van de huidige hervormingen, ook al zal deze evolutie, zoals de meesten erkennen, geleidelijk zijn en zal de overgang van het repartitie- naar het kapitalisatiestelsel zich over meerdere generaties uitstrekken.

Werk of patrimonium?

Ons systeem van sociale zekerheid heeft zich in perioden van omvangrijke sociale strijd gevormd. Het ging er toen niet alleen om verplichte sociale verzekeringen in te voeren, maar ook om bevredigende financierings- en beheersvoorwaarden te verkrijgen. In België waren de ondernemers bij voorbeeld voor gezinsuitkeringen. De vakbonden zagen hierin echter een middel om enkel aan gezinnen met kinderen loonsverhogingen toe te staan in plaats van aan alle loontrekkenden. Ze zagen in deze paternalistische maatregel niets anders dan een "gouden ketting" om er de arbeiders mee te ketenen. Van de andere kant lagen de werkloosheidsuitkeringen gecreëerd door de vakbonden, onder vuur van de ondernemers. Indien de werklozen zonder bestaansmiddelen zich voor gelijk welke prijs zouden willen laten aanwerven, zou er volgens de vakbonden een ineenstorting van het loonpeil en van de arbeidsvoorwaarden plaatsvinden. De werkgevers beriepen zich echter op hun weigering "om de arbeiders te moeten betalen om niets te doen". Terwijl de vakbonden beroep deden op de arbeiderssolidariteit en werk-

lozenkassen stichtten, beschuldigden de werkgevers deze kassen de concurrentiekracht van de ondernemingen te ondermijnen omdat ze "schandalig hoge uitkeringen" uitbetaalden die de "wil van de arbeiders om te werken afstompten"¹.

Het ouderdomspensioen gebaseerd op sparen werd ooit in België heftig bestreden door de Syndicale Commissie (de voorloopster van het huidige ABVV), zoals trouwens ook in Frankrijk gebeurde door de CGT. Het was een rechtse coalitie van katholieken en liberalen die in België een systeem van verplichte pensioenverzekering op kapitalisatiebasis voor arbeiders in 1924 en voor bedienden in 1925 invoerde. De vakbonden zetten zich tegen een "pensioen voor de doden"² en slaagden er vervolgens in om het systeem te doen verdwijnen. Ze vreesden inderdaad dat, gezien de korte levensverwachting van de arbeiders, dezen zouden worden gedwongen te sparen voor het veilig stellen van de oude dag van de rijken. Ze beweerden vooral dat het kapitalisatiestelsel de financiële wereld in staat stelde om de "hand te leggen op het spaargeld van de arbeiders".

Waardoor komt het dat de oude idee van het sparen als basis voor de oudedagsvoorziening, dat tijdens de hele voorbije eeuw werd bestreden, vandaag weer met zo veel kracht naar boven komt onder de vlag van de moderniteit? Ten eerste is het recht om de opbrengst van zijn arbeid als spaargeld opzij te leggen en om er een kapitaaltje uit te vormen, de kerngedachte van de beste der liberale principes.³ Vervolgens zal door het spaargeld afkomstig uit arbeid te investeren in pensioenfondsen, de loontrekker eerst een kleine bezitter en daarna, als hij met pensioen gaat, een rentenier worden. Aldus zal het spaarloon door toedoen van institutionele beleggers op massale wijze ingeschakeld worden in het gemonialiseerde financiële circuit. Van de andere kant zullen zo diegenen die zich een patrimonium hebben kunnen vormen, gescheiden worden van diegenen die daar niet in zijn geslaagd en daardoor in de armoede verzeild zijn geraakt.

Het loonkarakter van de financiering van de sociale zekerheid werd door het betrekken van de sociale partners bij het beheer ervan en door de geleidelijk institutionalisering van de sociale bescherming diepgaande bepaald. Het is dus niet alleen maar de eigendom die rechten op de voortbrengselen van de economische activiteit ver-

leent, daar ook de arbeid aan de basis van legitieme rechten en van het burgerschap ligt.

Zoals B. Friot⁴ heeft opgemerkt, gaat het in dit geval niet zozeer om de sociale verzekering als wel om het loonkarakter (in geval van het betalen van bijdragen), of om het fiscale (in het geval van publieke stelsels) of om het financiële (in het geval van de voorgefinancierde stelsels) karakter van deze verzekering.

Wanneer beloningsvormen voortvloeien uit winstdeelneming, uit het toekennen van aandelen aan de loontrekkenden of ook nog uit "spaarloon", dan is de beloning afhankelijk van de beurswaarde van de onderneming. In deze systemen wordt de beloning, in tegenstelling tot de traditionele vormen van loonsverhogingen gekoppeld aan de gestegen kosten van levensonderhoud en de CAO-onderhandelingen, gekoppeld aan het scheppen van beurswaarden en wordt de arbeid herleid tot een speculatieve waarde als een ander.

De socialisatie van het salaris

Na een zeer conflictrijke geschiedenis zijn de arbeiders erin geslaagd om de loonvorming tot stand te brengen buiten de liberale logica om. Het loon, dat de prijs van de arbeidskracht is en waarover volgens de liberale redenering individueel onderhandeld zou moeten worden volgens de wetten van de markt, heeft geleidelijk aan onder druk van de eisen van de arbeidersbeweging plaatsgemaakt voor een gesocialiseerd loon. Waarover gaat het hier?

Volgens Bernard Friot is het loon voortaan niet meer het resultaat van een "zuivere" prijsvorming, maar van een prijs gekoppeld aan een loonschaal. Dus is het loon een soort tarief met de volgende karakteristieken:

- 1 de hoogte ervan is het resultaat van onderhandelingen;
- 2 de resultaten van de onderhandelingen hebben geen betrekking op het bepalen van een individueel salaris, maar hebben betrekking

op het geheel van de beloningen in een onderneming, in een bedrijfstak of ook nog over het hele nationale territorium;

- 3 de arbeid van eenieder wordt via het opstellen van een loonclassificatie beloond;
- 4 er wordt een splitsing gemaakt tussen het directe loon, dat uitbetaald wordt aan de bezetters van een arbeidsplaats, en de sociale bijdragen die het indirecte loon vormen. Dit laatste wordt onmiddellijk omgezet in sociale prestaties door een verdelingssysteem en toegekend aan de niet-werkenden (wegens ziekte, werkloosheid, pensioen, vorming).

Als gevolg hiervan is het de arbeid die in ons systeem van beloning en van sociale zekerheid, met uitsluiting van elke financiële belegging, het (directe of indirecte) loon bepaalt. Het loon bepaalt aldus de collectieve arbeider in die zin dat de factor arbeid ons

toestaat om alle situaties, afgezien van eenieders actuele wel of niet deelneming aan het arbeidsproces, te herkennen. De werklozen worden aldus als loontrekkers op zoek naar werk en niet als armen beschouwd. En de gepensioneerden worden als gepensioneerde arbeiders en niet als renteniers beschouwd.

Arbeid schept dus de mogelijkheid om ook het niet-werken mogelijk te maken, zonder eerst een lucratief patrimonium te vormen, en dit enkel maar door de herverdeling van de gesocialiseerde lonen binnen een bepaald nationaal territorium. In de analyse van Bernard Friot gaat het dus over:

- 5 een transversaal dispositief;
- 6 een samenvoegen van huidige rijkdom zonder financiële accumulatie;
- 7 een financiering van het niet-werken door de werkenden.

De tegenaanval van het spaarloon

Het idee om van de werknemers aandeelhouders te maken, is zo oud als het kapitalisme. Het gaf voedsel aan de utopieën van de negentiende eeuw. Het werd in de jaren 1960 in Frankrijk

Wanneer beloningsvormen voortvloeien uit winstdeelneming, uit het toekennen van aandelen aan de loontrekkenden of ook nog uit "spaarloon", dan is de beloning afhankelijk van de beurswaarde van de onderneming.

door generaal de Gaulle overgenomen. Het was in het Chili van dictator Augusto Pinochet op de agenda gekomen. Het komt nu weer bovendrijven in de vorm van het spaarloon en de pensioenfondsen.

Als gevolg van de richtlijnen van het Europees Parlement, de Europese Raad en de Europese Commissie⁵, heeft België in 2000 eveneens een wet op de "financiële participatie van de werknemers in de winsten en het kapitaal" aangenomen. Deze wet wil het spaarloon aanmoedigen en begeleiden. Het moedigt het spaarloon aan door middel van belastingvoordelen en tegelijkertijd legt het er beperkingen aan op door het te onderwerpen aan de collectieve onderhandelingen en door te bepalen dat deze vorm van winstdeelneming niet in de plaats mag komen van het loon dat de hoofdvorm van de beloning van de arbeidsprestatie moet blijven. Aldus maakt het spaarloon op alle niveaus en in alle vormen vooruitgang.

Keren we terug naar de pensioenen. Deze konden zich na een conflictueuze geschiedenis een plaats in het huidige systeem van de sociale zekerheid, dat op het repartitiestelsel gebaseerd is, veroveren. Met andere woorden: de verschillende regimes van de sociale zekerheid (kindergeld, ziekte, werkloosheid, pensioenen, arbeidsongevallen) worden via het loon (via de sociale bijdragen) gefinancierd en onmiddellijk, zonder dat ze worden gekapitaliseerd, verdeeld als uitkeringen aan de verschillende rechthebbenden, waarna ze door de gezinnen, de zieken, de werklozen en de gepensioneerden worden besteed.

De massale vrijstellingen van de sociale bijdragen hebben gelukkig genoeg nog niet geleid tot het scheppen van tekorten die hadden kunnen leiden tot de ontmanteling van het systeem. De vermindering van de inkomsten door het verlagen van de bijdragen drukten zwaar op de uitkeringen. Vooral de pensioenen werden niet zodanig verhoogd dat ze de loontrekkenden geruststellen ten aanzien van het behoud van hun koopkracht op het moment van hun pensionering. De druk die nu uitgeoefend wordt op de pensioenen ("kunnen

we, gezien de demografische evolutie, nog de pensioenen betalen?"), heeft twijfel gezaaid en het vertrouwen van de jongere generaties beschadigd. Men merkt hier goed het destructieve karakter van de mobilisering rond het demografisch argument. Door twijfel te zaaien over de doelmatigheid van de prestatie, vernietigt dit tegelijkertijd de legitimiteit van het betalen van bijdragen. De voorspelling vervult zichzelf: "Waarom bijdragen betalen als we niets ervoor terugkrijgen?". De weg wordt aldus gebaad voor de vorming van geprivatiseerde systemen op kapitalisatiebasis. Ten aanzien van het wettelijk pensioen, dat niet zo hoog en zelfs onzeker is, kunnen de pensioenfondsen zich toeven met de schijn van doelmatigheid.

Aldus berust, zonder dat men deze verandering heeft gemerkt, ons pensioensysteem voortaan op drie pijlers. Het wettelijk pensioen, dat in het kader van de sociale zekerheid functioneert, vormt de eerste pijler. De betaalde sociale bijdragen van

de loontrekkenden dienen om elke maand de pensioenen van de gepensioneerden uit te betalen. De tweede pijler behoort niet tot de sociale zekerheid daar de groepsverzekeringen afgesloten bij verzekeringsmaatschappijen of de pensioenfondsen opgericht door de bedrijven, niet tot het stelsel behoren. Binnen een sector kan voorts ook nog collectief door het betalen van bijdragen een aanvullend pensioen worden opgebouwd. De derde pijler tenslotte bevindt zich ook buiten de sociale zekerheid, heet pensioensparen en is fiscaal aftrekbaar.

In tegenstelling tot de eerste pijler die gebaseerd is op het repartitiestelsel, zijn de tweede en de derde pijler gebaseerd op het kapitalisatiestelsel. De door de loontrekkers gespaarde sommen worden gekapitaliseerd en in pensioenfondsen gestort om ze rendabel te maken, alvorens ze aan de rechthebbenden op het moment van hun pensionering onder de vorm van een rente of van kapitaal worden uitgekeerd.

De beurseuforie die het einde van de jaren 1990 kenmerkte, heeft deze evolutie die de ondernemingen, de regeringen en vooral de internationale instellingen hebben gepromoot, sterk bevorderd. Dat ging zelfs zo ver dat één van de voor-

De massale vrijstellingen van de sociale bijdragen hebben gelukkig genoeg nog niet geleid tot het scheppen van tekorten die hadden kunnen leiden tot de ontmanteling van het systeem.

waarden tot toelating tot de EU de vorming van een pensioenfonds was. De ineerstorting van de beurskoersen die volgde op de euforie, heeft geleid tot grote verliezen voor de "sparende loontrekkers".

Terwijl de vakbonden zich presenteren als de verdedigers van de eerste pijler, getuigt hun feitelijke betrokkenheid bij de tweede pijler van de omvang van de ideologische schade die het neoliberale klimaat in deze kringen veroorzaakte. Zo stelde bij voorbeeld het orgaan Syndicats van de Centrale der Metaalbewerkers van het ABVV de 166.000 arbeiders van de sector die hun bijdragen in het Pensioenfonds van de Metaal storten, gerust nopens de evolutie van de beurskoersen. De investeringen van het fonds, hoewel ze onderworpen zijn aan een paritair samengestelde adviesraad die door drie externe raadgevers wordt bijgestaan, lijden vermogensverlies doordat de "aandelenmarkt de wind niet in de zeilen heeft"⁶.

Een nieuw kapitalisme zuiver tot op de graat?

Een nieuwe utopie lijkt nochtans met de pensioenfondsen te zijn ontstaan: een blijkbaar tot op de graat zuiver kapitalisme. Men denke hier even na. Alle inkomens van de arbeiders, de renteniers en van de gepensioneerden zouden voortkomen uit eigendom en ze zouden beheerd worden door pensioen-, loon- en spaarfondsen. Alle inkomens dus, zonder enige uitzondering, zouden in de financiële sfeer worden getrokken. De individuen zouden onderling met elkaar verbonden worden doordat ze eigenaar zijn van een deel van het op de beurs genoteerde kapitaal. In deze samenleving van "patrimoniaal individualisme" zou men, om de woorden van Michel Aglietta⁷ te gebruiken, de politiek kunnen afdanken. Politiek, godsdienst en filosofie zouden voortaan tot de private sfeer gaan behoren. Aan iedereen het recht op zijn geloof of ideeën! De aldus gedepolitiseerde publieke ruimte zal voor de heerschappij van de markt worden

bestemd. Het verloop van de beurskoersen zal het ritme van het openbare leven bepalen.

De dragers van deze "kapitalistische utopie" slaan, zoals velen van hun voorgangers, enkele etappes over. Hun paradijs, dat voor anderen ook een hel is, was gelukkig niet van lange duur. Zoals Pierre Noël Giraud⁸ heeft opgemerkt, wordt een minderheid van de ondernemingen gedomineerd door institutionele beleggers. Vervolgens maken de loontrekkers-aandeelhouders een minderheid van de loontrekkenden uit. Tenslotte zullen hun beleidscriteria niet verschillen van die van de andere aandeelhouders.

Uiteindelijk wil de kapitalistische utopie de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid oplossen door van de loontrekkenden aandeelhouders te maken door één van beiden, nl. de loontrekkenden, te elimineren en van ze kapitalisten te maken. Het is echter onvoldoende om de loontrekkenden te doen geloven dat ze eigenaars zijn als hun aandeelhouderschap hen niet toestaat om de toekomst van hun onderneming te bepalen of om hun eigen toekomst veilig te stellen. Ze zouden daarentegen kunnen worden verleid om hun arbeid te zien als een speculatieve waarde als een andere die aan de genade van de beurskoersen wordt overgelaten. Als de van arbeid afgeleide rechten worden vervangen door eigendomsrechten, dan zullen ze juist hun sociale rechten verliezen.

Het in vraag stellen van de repartitiestelsels kwam de geprefinancierde pensioenstelsels ten goede en heeft aan het aandeelhouderschap van de werknemers een nieuwe jeugd verschaft. De droom van "verrijking zonder oorzaak", waardoor om het even welke arme zich rijk kan speculeren op de beurs via het internetcafé, is wel degelijk een doodgeboren kind. Bij het risico zijn baan te verliezen is nog dat van het aandeelhouderschap van de werknemers en de privé-pensioenen bijgekomen, waardoor men ook nog zijn spaarcenten en zijn pensioen kan verspelen. Door de beurscrisis

Terwijl de vakbonden zich presenteren als de verdedigers van de eerste pijler, getuigt hun feitelijke betrokkenheid bij de tweede pijler van de omvang van de ideologische schade die het neoliberale klimaat in deze kringen veroorzaakte.

hebben reeds veel loontrekkenden in de wereld het gelag ervan betaald.

Deze tegenstelling van het kapitalisme, die erin bestaat om aan de loontrekkenden een participatie in het kapitaal te vragen zonder hen die participatie ook werkelijk toe te staan, is ongetwijfeld voorheen nooit zo uitgesproken geweest. Zolang de enen werken ten bate van de anderen, kan de uitbuiting niet worden afgeschaft door middel van kunstgrepen die de uitbuiting slechts doen toenemen door ze tegelijkertijd te verhullen.

Vertaling: André Mommen

Noten

1. G. Vanthemsche, *Le chômage en Belgique*, Brussel: Labor, 1994.
2. "Pensioen voor de doden" was en beroemde uitspraak van de Duitse socialistische voorman August Bebel die had uitgeroepen dat het door Bismarck ingevoerde pensioensysteem voor werknemers, niet aan de arbeiders kon ten goede komen, daar zij immers gemiddeld veel eerder dan de leeftijd van 70 jaar waarop het pensioen inging, stierven. (nvdv)
3. F. Ewald, *L'État providence*, Parijs: Grasset, 1986.
4. B. Friot, *Puissances du salariat*, Parijs: La Dispute, 1998; zie van dezelfde auteur ook *Et la constitution sociale créera l'emploi*, Parijs: La Dispute, 1999.
5. Men kan verwijzen naar de aanbevelingen over de promotie van de deelneming van de loontrekkenden 92/443/CEE van 1992 en naar het rapport aangenomen in het Europees Parlement van 15.1.1998.
6. *Syndicats*, 5 oktober 2002.
7. M. Aglietta, 'Le capitalisme de demain', Note de la Fondation Saint-Simon, november 1998.
8. P. N. Giraud, 'Les fonds de pension vers un nouveau capitalisme', in *Revue Études*, deel 394, no. 2, februari.